

Examen HAVO 2021

tijdvak 1
donderdag 27 mei
9.00 - 12.00 uur

filosofie

Achter het correctievoorschrift is een aanvulling op het correctievoorschrift opgenomen.

Dit examen bestaat uit 27 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 45 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of argumentatie gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of argumentatie ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Uitstel-aapjes

Misschien herken je de volgende situatie wel: je weet al lang dat de toetsweek eraan komt. Je hebt je stellig voorgenomen om deze keer echt op tijd te beginnen met leren, in tegenstelling tot de afgelopen jaren. Je maakt ruim op tijd een planning waarin je de werklast netjes verdeelt. En dan, ... dan gebeurt er niks. De dagen glijden voorbij. Je zou eigenlijk moeten leren, maar er is altijd wel iets anders te doen: je kamer opruimen, series kijken, sporten. Ineens realiseer je je dat de toetsen al over een paar dagen beginnen. Je begint als een gek te leren. Je haalt nachten door en je begint uitgeput aan je eerste toets.

Het kunnen plannen van je werk heeft te maken met persoonlijke identiteit. Ricoeur maakt bij persoonlijke identiteit een onderscheid tussen idem-identiteit en ipse-identiteit.

- 2p **1** Geef Ricoeurs onderscheid tussen idem-identiteit en ipse-identiteit weer. Leg vervolgens uit dat het kunnen plannen van je werk hoort bij ipse-identiteit.

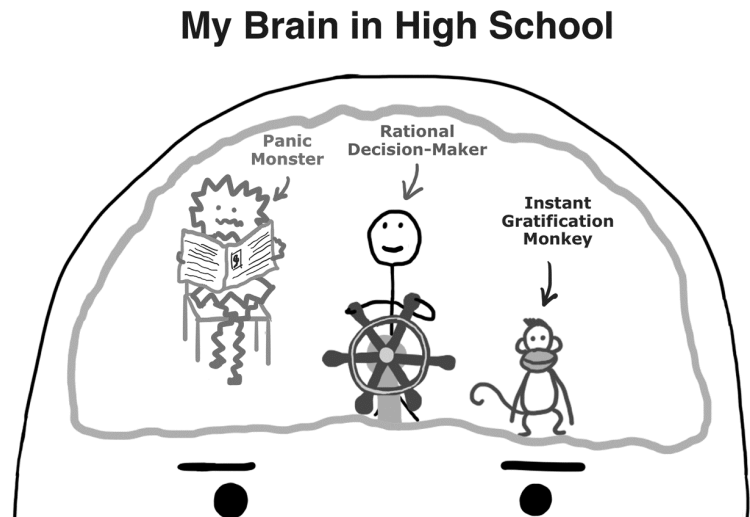
Sommige mensen hebben moeite zich aan hun planning te houden. Plannen heeft ook te maken met zelfregulatie. Bij zelfregulatie wordt een onderscheid gemaakt tussen een eerstepersoonsperspectief en een derdepersoonsperspectief.

- 2p **2** Leg uit dat bij zelfregulatie zowel een eerstepersoonsperspectief als een derdepersoonsperspectief nodig is. Leg met dit onderscheid vervolgens uit dat iemand die zich telkens **niet** aan zijn planning houdt, zichzelf niet reguleert.

Journalist Tim Urban is bekend geworden met een blog over uitstelgedrag. Hij had er op school veel last van dat hij zijn werk steeds uitstelde, terwijl de oplossing zo simpel was: ga aan het werk! Volgens Urban is uitstelgedrag moeilijk op te lossen, omdat er een verschil is tussen de geest van uitstellers en de geest van doeners. Hij legt dat verschil als volgt uit:

tekst 1

Bij doeners is er maar één iemand de baas: de rationele beslisser. Bij uitstellers is er echter nog iemand die wil bepalen wat er gebeurt: het uitstel-aapje. De rationele beslisser stelt langetermijndoelen en maakt plannen om die doelen uit te voeren. Maar bij uitstellers neemt het uitstel-aapje al gauw het roer over. Het aapje is niet geïnteresseerd in de lange termijn, maar alleen in onmiddellijke behoeftebevrediging, zoals YouTube filmpjes kijken, inkomende snaps checken of door je Instagramfeed scrollen. Pas vlak voor een deadline, wanneer alles mis lijkt te gaan, wordt een derde figuur wakker: het paniekmonster. Voor hem is het aapje doodsbang. Het paniekmonster verjaagt het aapje, en de rationele beslisser kan het roer weer overnemen.

Uitstelgedrag heeft volgens Urban te maken met wie de baas is over wat je doet en daarmee ook met wie je bent.

Locke maakt in dit verband een onderscheid tussen persoon en mens.

1p 3 Leg Lockes onderscheid uit tussen persoon en mens.

Urban stelt dat een uitsteller bestaat uit drie personages: de rationele beslisser, het uitstel-aapje en het paniekmonster.

Of je verantwoordelijk bent voor wat je doet, hangt samen met een opvatting van persoonlijke identiteit. Ook bij Locke hangen persoonlijke identiteit en verantwoordelijkheid samen.

2p 4 Leg uit of je volgens Locke verantwoordelijk bent voor uitstelgedrag. Beargumenteer vervolgens of volgens jou het onderscheid van Urban tussen de drie personages betekent dat je niet verantwoordelijk bent voor uitstelgedrag.

Volgens Urban gaat uitstelgedrag bij veel mensen gepaard met gevoelens van schuld en schaamte. Tijdens het uitstellen doe je allerlei ontspannende activiteiten. Die geven echter geen echte voldoening, omdat ze op dat moment als onverdiend voelen. Urban noemt deze ontspannende activiteiten de 'donkere speeltuin'.

Je zou dan ook de uitspraak kunnen doen: "In de donkere speeltuin was ik niet echt mezelf".

- 1p 5 Beargumenteer met het begrippenpaar gevoel en verstand welk personage volgens jou het zelf is: de rationele beslisser, het uitstel-aapje of beide.

Het uitstel-aapje, de rationele beslisser en het paniekmonster kunnen gelinkt worden aan verschillende delen van onze hersenen. Rationele beslissingen en langetermijnplanning vinden voornamelijk plaats in het voorste deel van de hersenen. Terwijl dieper gelegen hersendelen betrokken zijn bij emoties en onmiddellijke behoeftebevrediging. Bij uitstelgedrag is er sprake van een conflict tussen verschillende hersengebieden.

Voor sommigen roept het conflict tussen uitstel-aapje en rationele beslisser de vraag op wat het 'zelf' is.

Sommige breinreductionisten, zoals Dick Swaab, stellen dat er geen verschil is tussen 'zelf' en 'brein'.

- 1p 6 Leg uit dat het conflict tussen rationele beslisser en uitstel-aapje volgens het breinreductionisme geen probleem is voor het 'zelf'.

Met Kants opvatting van het zelf kun je kritiek hebben op het breinreductionisme.

- 1p 7 Leg uit dat volgens Kants opvatting de breinreductionisten een verkeerde opvatting van het zelf hebben.

Met de verleidingen van de huidige technologie wordt het uitstellers niet gemakkelijk gemaakt. Met name sociale media zijn een constante bron van afleiding voor veel mensen. Volgens Sean Parker, voormalig president van Facebook, is dat geen toeval. Facebook, Instagram en andere sociale media zijn met opzet ontworpen om gebruikers verslaafd te maken. Sociale media zorgen er namelijk voor dat je hersenen steeds opnieuw dopamine aanmaken, een stofje dat ervoor zorgt dat je een prettig gevoel krijgt. In een interview zegt Parker:

tekst 2

Dat betekent dat we je soms een dopamine-shot moeten geven, omdat iemand een reactie of like op je foto of bericht achterlaat. Dat zorgt ervoor dat je meer deelt, en dat leidt weer tot meer likes en reacties.

Zo ontstaat een vicieuze cirkel waar je op zoek bent naar sociale bevestiging en erkenning: door berichten te plaatsen, en dat telkens te herhalen.

De uitvinders, de makers hiervan – dat zijn ik, Mark Zuckerberg en Kevin Systrom van Instagram – wisten hiervan.

En toch deden we het. Wie weet wat het doet met de hersenen van onze kinderen.

bron: www.axios.com, Sean Parker: Facebook was designed to exploit human "vulnerability", 2017

- 1p **8** Beargumenteer met tekst 2 of volgens jou sociale media het vermogen om zelf te beslissen ondermijnen.

Nudging is een veel gebruikte techniek om het gedrag van mensen te beïnvloeden.

- 2p **9** Geef een argument dat nudging:
- wel een probleem **kan** zijn voor autonomie, maar
 - geen probleem **hoeft** te zijn voor autonomie.

Tim Urban heeft jaren geworsteld met zijn uitstelgedrag. Hij heeft uiteindelijk een manier gevonden om zijn uitstelgedrag tegen te gaan:

tekst 3

Het gaat uiteindelijk over zelfvertrouwen. De rationele beslisser en het uitstel-aapje hebben allebei hun eigen ideeën over hoe jij je tijd moet besteden. En wie van de twee het meeste zelfvertrouwen heeft, is uiteindelijk de baas. Het beginpunt is bewustzijn. Bewustzijn van wat belangrijk is, van wat prioriteit heeft – maar bovenal bewustzijn van het aapje. Het aapje is niet je vriend en zal dat ook nooit zijn. Maar hij is ook onderdeel van jouw hoofd en het is onmogelijk om hem kwijt te raken.

Simpelweg door hem op te merken en tegen jezelf te zeggen: "Hé, daar zit het aapje weer", kun je langzamerhand het evenwicht in jezelf veranderen.

En op een dag zul je merken dat je het aapje nonchalant opzijshift met een eenvoudig: "Nee aapje, nu even niet."

En je leven zal voorgoed veranderd zijn.

bron: waitbutwhy.com, the procrastination matrix, 2015

Dankzij de methode van Urban is afleiding tegen te gaan. De gedragsverandering die Urban voorstelt, heeft echter veel tijd nodig en het is onzeker of de verandering in gedrag slaagt.

ADHD-medicijnen als ritalin hebben een snel en voorspelbaar effect op het concentratievermogen. Steeds meer studenten (en scholieren) die geen ADHD hebben, slikken dan ook middelen als ritalin om zich te kunnen concentreren op een examen en niet afgeleid te worden.

Prestatiebevorderende middelen als ritalin kunnen gezien worden als mensverbeteringstechniek.

- 1p **10** Leg met het voorbeeld van ritalin uit dat bij mensverbeteringstechnieken de grens tussen genezen en verbeteren lastig te bepalen is.

ADHD-medicijnen als ritalin hebben, zoals gezegd, een snel en voorspelbaar effect op het concentratievermogen. De gedragsverandering die Urban voorstelt, heeft veel tijd nodig.

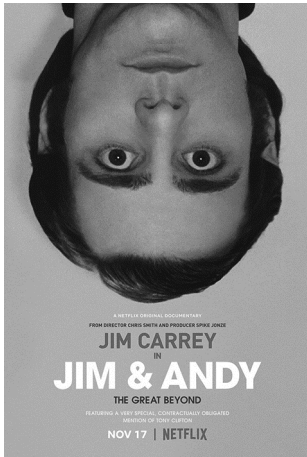
Beide methoden kunnen worden beschouwd als mensverbeteringstechnieken, die gevolgen kunnen hebben voor je identiteit.

- 2p **11** Beargumenteer dat er een verschil is tussen de vorming van iemands identiteit door enerzijds snelle prestatiebevorderende middelen (ritalin) en anderzijds langzame gedragsverandering (methode Urban). Beargumenteer vervolgens welke van de twee manieren volgens jou de voorkeur heeft bij de vorming van persoonlijke identiteit.

Mensverbeteringstechnieken door middelen als ritalin roepen vaak protesten op: deze middelen brengen de menselijke natuur in gevaar. Allan Buchanan is het niet eens met deze critici.

- 1p **12** Geef aan waarom volgens Buchanan critici van mensverbeteringstechnieken geen beroep kunnen doen op de menselijke natuur.

Opgave 2 Bestaat Jim Carrey?

Jim Carrey is een beroemde Amerikaanse acteur die in veel comedyfilms speelt.

Een groot voorbeeld voor Jim Carrey is de jong gestorven komiek Andy Kaufman. Over het korte leven van Andy Kaufman is een speelfilm gemaakt waarin Jim Carrey de hoofdrol speelt.

Jim Carrey vertelt later dat hij zich zo erg inleefde in zijn rol van Andy dat hij tijdens de opnames van de film de grens tussen filmset en realiteit uit het oog verloor. Zo zeer zelfs dat Jim Carrey tot de conclusie komt dat hij zelf niet echt bestaat.

Er zijn filosofen die tot een soortgelijke conclusie

komen. Volgens David Hume bijvoorbeeld is het idee dat we een zelf hebben het resultaat van de verbeelding.

1p 13 Leg uit dat het zelf volgens Hume een product van de verbeelding is.

Jim Carrey is naar eigen zeggen nooit zichzelf, want hij speelt altijd een rol, zowel in films als daarbuiten. Hij zegt daarom ook dat hij het nooit zelf is die kiest in welke films hij speelt. Die keuze wordt als het ware voor hem gemaakt, omdat hij het niet zelf kán zijn die de keuze maakt. Jim Carrey bestaat immers niet volgens hemzelf.

Vanuit de ethiek kunnen we morele vragen stellen over het zelf.

2p 14 Leg uit dat numerieke identiteit een voorwaarde is voor verantwoordelijkheid.

Geef vervolgens een argument dat Jim Carrey ondanks dat hij daar zelf anders over denkt verantwoordelijk kan worden gehouden voor de keuze in welke films hij speelt.

Derek Parfit gebruikt twee verschillende gedachte-experimenten om zijn opvatting van persoonlijke identiteit uit te leggen: 'eenvoudige teletransportatie' en 'het geval van het zijspoor'.

3p 15 Geef aan wat Parfit verstaat onder psychologische continuïteit.

Leg vervolgens met het gedachte-experiment 'eenvoudige teletransportatie' uit dat een replica volgens Parfit dezelfde persoon is. Geef tot slot aan welk probleem het gedachte-experiment 'het geval van het zijspoor' volgens Parfit oproept.

Volgens Parfit kunnen vragen naar persoonlijke identiteit ook leeg zijn. Dit legt hij uit met het experiment waarin een hersenchirurg je de herinneringen en karaktereigenschappen van Napoleon geeft door een voor een schakelaars om te zetten.

Tijdens de opnames van de film over Andy Kaufman bleef Jim Carrey maandenlang in zijn rol, ook buiten de filmset. Jim Carrey is naar eigen zeggen helemaal veranderd in Andy Kaufman. Zo sterk zelfs dat hij tot de conclusie komt dat hij zelf niet meer bestaat.

- 2p 16 Leg met het gedachte-experiment over Napoleon uit dat een vraag naar persoonlijke identiteit leeg kan zijn.
Beargumenteer vervolgens of Jim Carrey volgens dit gedachte-experiment dezelfde persoon is als Andy Kaufman.

Tijdens de opnames van de film in je rol blijven, zoals Jim Carrey deed, heet in de filmwereld 'in karakter' blijven. In de film speelde Jim Carrey de op jonge leeftijd overleden Andy Kaufman.

Marya Schechtman noemt de vraag naar persoonlijke identiteit een karakteriseringsvraag.

Lynne Rudder Baker heeft kritiek op deze opvatting van Schechtman.

- 2p 17 Leg uit of Jim Carrey tijdens de filmopnamen Andy Kaufman is volgens:
– Schechtmans opvatting van het zelf als antwoord op een karakteriseringsvraag en
– Bakers opvatting over de voorwaarde voor het bestaan van een zelf.

In een recente documentaire kijkt Jim Carrey terug op de opnamen van de film over Andy Kaufman en wat daarbij allemaal gebeurde.

Daarbij doet hij de volgende uitspraak:

tekst 4

“Ik geloof niet zo in keuzes maken. Keuzes maken jou.”

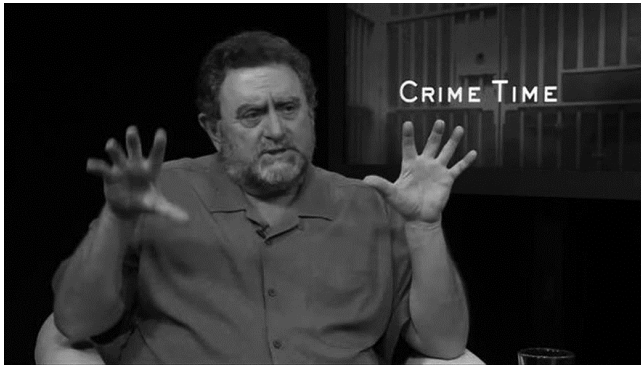
naar: nrc.nl, Hoe Jim Carrey ontdekte dat hij niet bestond, 2017

Volgens Kristine Korsgaard ligt de waarde van authenticiteit in het vermogen om ons kritisch tot onszelf te kunnen verhouden. In haar uitleg maakt ze gebruik van het begrip 'praktische identiteit'.

Maar belangrijker dan de vraag of we authentiek zijn, is volgens Korsgaard de vraag of we autonoom zijn.

- 1p 18 Leg met tekst 4 uit of Jim Carrey volgens Korsgaards theorie een autonoom persoon is.

Opgave 3 De onthutsende waarheid

James Fallon is een Amerikaanse professor in de psychologie. Hij is een groot deskundige in onderzoek naar mensen met een 'misdadig brein'. Voor een willekeurig onderzoek liet Fallon eens een hersenscan maken van zijn eigen hersenen. Toen hij

de scan bestudeerde kon hij zijn ogen niet geloven: hij had zelf het brein van een geboren misdadiger!

Wie het brein van een geboren misdadiger heeft, denkt uitsluitend aan zichzelf, is niet in staat om zich in anderen te verplaatsen of om medelijden te voelen met andere mensen en is voortdurend op zoek naar spanning en sensatie. Mensen met zulke neigingen en gevoelens kunnen uiterst gevaarlijk zijn.

Na de scan beseft Fallon voor het eerst dat hij inderdaad gevoelens van egoïsme kent en risicovolle neigingen heeft. Kennelijk had hij tot nu toe geen goede zelfkennis.

De introspectietheorie is een theorie die ons zegt hoe wij onszelf kunnen leren kennen.

- 2p **19** Geef weer wat de introspectietheorie van Descartes inhoudt. Geef vervolgens met Fallon als voorbeeld kritiek op de introspectietheorie van Descartes.

Fallon begint een uitgebreid onderzoek naar zichzelf. Dit onderzoek is bijzonder omdat Fallon zowel de professor is die het onderzoek leidt als de persoon die wordt onderzocht. Fallon-als-professor is in staat om een goede diagnose van zichzelf te stellen, maar Fallon-als-persoon vraagt zich af wie hij eigenlijk is.

Om zichzelf beter te leren kennen schrijft Fallon een boek. In dat boek demonstreert hij zijn dubbele rol: Fallon-als-professor legt uit wat de diagnose inhoudt, Fallon-als-persoon beschrijft hoe hij op basis van de diagnose over zichzelf denkt.

De manier waarop Fallon-als-persoon in het boek zichzelf leert kennen, sluit aan bij Morans deliberatietheorie. Moran bekritiseert met de deliberatietheorie de introspectietheorie.

- 2p **20** Leg uit dat de manier waarop Fallon-als-persoon zichzelf leert kennen, aansluit bij de deliberatietheorie van Moran. Geef vervolgens Morans kritiek op de introspectietheorie weer.

- 2p **21** Impliciete oordelen vormen een probleem voor Morans deliberatietheorie.
Geef weer wat een impliciet oordeel is.
Leg vervolgens uit dat impliciete oordelen een probleem zijn voor Morans opvatting over zelfkennis.

In zijn boek zegt Fallon dat mensen met een misdadig brein asociaal en egoïstisch zijn. Mensen zoals hijzelf worden volgens hem geboren met een dergelijke natuur. Ze hebben volgens hem geen invloed op hun gedrag dat het gevolg is van deze misdadige natuur.
Rousseau en Hobbes hadden uiteenlopende opvattingen over de natuur van de mens.

- 1p **22** Leg uit dat Hobbes een persoon als Fallon niet zou beschouwen als iemand met een afwijkende natuur.
1p **23** Leg uit welke kritiek Rousseau zou hebben op Fallons overtuiging dat mensen van nature asociaal en egoïstisch zijn.

Ook Sartre zou kritiek hebben op de opvatting dat het gedrag van Fallon wordt bepaald door zijn misdadige natuur.

- 2p **24** Leg uit dat Fallon volgens Sartre te kwader trouw is.
Leg vervolgens uit hoe Fallon met zijn misdadige brein volgens Sartre authentiek kan zijn.

Fallon komt uiteindelijk tot de conclusie dat hij een psychopaat is. De meeste psychopaten krijgen weinig erkenning en ontwikkelen crimineel gedrag. Ze worden bestraft of leiden een teruggetrokken leven.
Axel Honneth gaat uit van een relationele opvatting over autonomie.

- 2p **25** Geef weer welke drie vormen van erkenning Honneth onderscheidt.
Leg vervolgens met Honneths relationele opvatting van autonomie uit dat we actief moeten ingrijpen om de autonomie van teruggetrokken psychopaten te vergroten.

De vraag die Fallon in het laatste hoofdstuk van zijn boek aan de orde stelt, is hoe we kunnen voorkomen dat mensen met een misdadig brein op het verkeerde pad raken.

Volgens professor Fallon is er maar één maatregel die werkelijk effectief is. Je moet mensen met een misdadig brein van jongs af aan omringen met de juiste zorg. Hij is bovendien van mening dat een misdadig brein een genetische oorzaak heeft.

tekst 5

Ik ben voor het verplicht genetisch testen van alle kinderen bij de geboorte om vast te stellen welke kinderen kwetsbaar zijn.

Als uit de test blijkt dat een kind een misdadige aanleg heeft, dan kan het van jongs af aan worden omringd met zorg.

naar: Fallon, De Psychopaat in mij, 2014

Fallon denkt dat het uitvoeren van deze test een taak is van de overheid. Isaiah Berlin maakt een onderscheid tussen positieve vrijheid en negatieve vrijheid.

- 4p 26 Leg met tekst 5 uit dat het testen van alle mensen bij de geboorte een aantasting is van de negatieve vrijheid.
Leg vervolgens uit dat het genetisch testen bij de geboorte de positieve vrijheid van kinderen met een misdadig brein kan versterken.
Beargumenteer tot slot of jij Fallons genetische test wenselijk vindt met:
- een afweging tussen positieve en negatieve vrijheid, en
 - het begrip 'rechtvaardigheid'.

Genetisch testen is een voorbeeld van een nieuwe techniek. De informatie die we dankzij deze techniek verkrijgen, is van bijzondere aard: het betreft de bouwtekening van je brein en je lichaam, met een overzicht van je talenten en je zwakten.

- 1p 27 Leg met het genetisch testen van kinderen uit dat de mens een dubbelzinnige houding ten aanzien van techniek heeft.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.